КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

Лоліна Надія Анатоліївна

УДК 7.016.4:398 (043.3

ОРНАМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Спеціальність 17.00.01 –Теорія і історія культури (мистецтвознавство)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

КИЇВ – 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури і туризму України

Науковий керівник: кандидат філософських наук, професор,
Мітіна Валентина Олексіївна
Київський національний університет
будівництва і архітектури

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор,
Селівачов Михайло Романович
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Рильського НАНУ,

кандидат мистецтвознавства, доцент,
Гасанова Нінель Сергіївна

Провідна установа: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури і туризму України, м. Київ

Захист відбудеться «28» грудня 2006 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 в Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м.Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м.Київ, вул. Щорса, 36).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасному мистецтву притаманні універсальність, поліфонічність та еклектичність художніх образів та їх тлумачень, всезагальність та формалістичність сюжетів як загальна тенденція до орнаментальності. Орнамент відіграє значну роль в архітектурній, театральній, музичній, танцювальній культурі, хоча й досі є найменш дослідженим як особливий мистецтва. У зв'язку з цим актуалізується потреба в розкритті сутності орнаментального мистецтва як феномена культури. Важливим для його дослідження є застосування культурологічного аналізу, що передбачає теоретичне обґрунтування й систематизацію основних методик розробки мотивів, визначення їх ролі у формуванні орнаментальної системності. Актуальними є й питання про сутність і специфіку сучасних інноваційних орнаментальних форм, змістовно пов'язаних з історичними формами та стилями. Суперечливість поглядів на цю проблематику, як і на походження, становлення, сферу застосування орнаментального мистецтва, а також їх суб'єктивізм, неузгодженість, зумовили актуальність теми даного наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах наукової теми „Філософія і культура в контексті часу" кафедри філософії Київського національного університету будівництва і архітектури. Дисертаційна робота виконана відповідно до цільової комплексної програми культурологічних досліджень КНУКіМ, зокрема до планів науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії культури „Художні процеси в суверенній Україні", „Актуальні проблеми трансформаційних процесів в українській культурі"; до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2004 р. №1692-IV „Збереження та використання культурної спадщини на 2004-2010 рр.", Постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2005 р. №2460-IV „Про затвердження Державної програми розвитку культури України на 2005-2007 рр."

Джерельну базу дослідження становлять численні публікації з означеної проблеми, праці вітчизняних та зарубіжних культурологів, істориків, соціологів, філософів, етнографів, археологів, мистецтвознавців; зокрема:

- філософсько-естетичні, естетичні та культурологічні праці вітчизняних та зарубіжних авторів (М.М. Бахтіна, Г.К. Вагнера, Ж. Дерріди, Д. Дідро, Е.В. Волкової, М.С. Кагана, О.Ф. Лосєва, К.Леві-Стросса, Б.С. Мейлаха, Х. Ортеги-і-Гасета, І.А. Тена, А. Тойнбі, П. Флоренського, О. Шпенглера, У. Еко та ін.);

- дослідження спеціалістів з археології, мистецтвознавства, психології, присвячені зародженню й становленню орнаментального мистецтва (Л.А. Абрамяна, Л.С. Виготського, А.С. Гушіна, А.Ф. Еремєєва, Дж. Кемпбелла, Дж. Ліндсея, В.Л. Нейдінга, В.П. Петрова, Б.О. Рибакова, Я.Я. Рогинського, Е.А. Симоновича, А.Д. Столяра, В. Тернера, З. Фрейда, В.В. Хвойки та ін.);

- дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених з проблем теорії та історії мистецтва (С.С. Аверінцева, А.В. Антоновича, С.Д. Безклубенка, В.С.Біблера, В.В. Ванслова, В.С. Жидкова, М.С. Кагана, Б.С., І.М. Кондакова, С.Б. Кримського, М.О. Ліфшица, А.П. Могильного, А. Моля, В.І. Панченко та ін.)

- праці про орнамент та його роль в декоративно-прикладному мистецтві, його місце в різних стильових напрямах та мистецьких школах (А.М. Гінзбурга, який закінчив книгу сина В.А. Гінзбурга, а також праці М.Кордуби, Л.Н. Дорогової, Е.В. Кильчевської, Н. Лоренца, Е.М. Маковського, А.С. Найдена, М.Р.Селівачова, Т.М. Соколової, З.Р. Тараяна, А.В. Філіппова, А.В. Чернікова та ін.);

- праці про ритм, аритмію, симетрію та асиметрію як важливі характеристики людини, про їх взаємозв`язок з творчими процесами та її життєдіяльністю з фізіології, біології і медицини (Р.П. Грегорі, Дж. Капрарі, Д. Севона, О.М. Леонтьєва, І. Ренглера, Б. Херцбергера, С.Е. Шноля та ін.);

- дослідження семантично-символічних рівнів орнаменту (В.І. Антонова, Р. Баржа, Е.Я. Басіна, А.О. Вєтрова, С.О. Вілегжагіної, М. Гімбутас, О.О.Заварзіна, Х.Е. Керлота, М.М. Нікітенко, Р.Ф. Паруті, М.М. Рубцова, К.Г. Юнга та ін.);

- праці з історії й теорії української культури (Ю.С. Асєєва, Е.В. Біняшевського, Л. Булгакової, П. Ганжі, Л. Гури, Є. Гайової, О. Гурцуляка, Я.П. Запаско, В.М. Деміна, О. Заремберського, З.Н. Іваницької, О. Косачової, А.Я. Кульчицької, В. Манько, О.С. Найдена, В.П. Самойловича, М. Скорика, П.П. Толочко та ін.).

Мета дослідження - виявити сутнісні загальні та специфічні (особливі) ознаки орнаментального мистецтва, що визначають його унікальність в структурі загальнолюдської художньої культури.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішити такі **завдання**:

- узагальнити теоретичні й методичні підходи до з'ясування природи орнаментального мистецтва;

- уточнити ключові поняття дослідження – „художня культура", „мистецтво", „орнамент", „орнаментальне мистецтво";

- з'ясувати закономірності становлення та розвитку мистецтва орнаменту;

- виявити основні мистецькі принципи формування орнаменту та їх варіативні моделі (місцеві, регіональні та національні) застосування.

Об`єкт дослідження –художня культура.

Предмет дослідження – орнаментальне мистецтво як феномен художньої культури.

Методи дослідження зумовлені специфікою предмета і грунтуються на засадах наукової методології соціально-гуманітарного пізнання. Для розв`язання поставлених завдань використовувались такі методи: загальнонаукові – системний, аналітичний (синтез індукції та дедукції) та описовий; культурологічний – теоретико-аналітичний та історико-порівняльний, пошуковий тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- вперше здійснено комплексний аналіз орнаментального мистецтва як феномена художньої культури;
- виявлено загальні закономірності історичного становлення орнаментального мистецтва як складової художньої культури;
- уточнено зміст основного поняття дослідження – „орнамент"; здійснено його смислову диференціацію щодо понять „художня культура", „мистецтво", „мистецтвознавство" тощо;
- з'ясовано основні мистецькі складові елементи орнаментального мистецтва – „ритм", „темп", „симетрія", „мотив" тощо; визначено їх роль у формуванні орнаментальних мотивів;
- узагальнено витоки національно-регіональних особливостей орнаментального мистецтва.

Теоретичне значення дослідження полягає в розкритті сутності орнаментального мистецтва як феномена художньої культури і тих численних видів і галузей культури, яким притаманна орнаментальність. Матеріали дослідження можуть бути використані представниками інших галузей знань для вирішення теоретичних проблем.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали та результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі фахової підготовки студентів з дизайну та індустрії моди, спеціалізації „Дизайн середовища" та „Дизайну одягу"; зокрема під час проведення лекцій та практичних завдань з „Історії мистецтв (орнамент)", „Історії дизайну та декоративно-прикладного мистецтва", „Дизайну меблів", „Дизайн-графіки

та шрифтів", „Рисунка" та „Живопису". Висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані митцями, дизайнерами у творчій практиці.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднювалися автором у вигляді доповідей та повідомлень на конференціях: міжнародній науковій конференції "Проблеми гармонії, симетрії і золотого перетину в природі, науці та мистецтві" (м. Вінниця, 2003), міжнародній науковій конференції "Міфологічний простір і час у сучасній культурі" (м. Київ, 2003); наукових IV, V, VI та VII електронних конференціях (м. Харків, 2003, 2004), V міжнародній науково-практичній конференції „Людина, культура, техніка в новому тисячолітті"(м. Харків, 2004). XIII міжнародній науково-практичній конференції „Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства" (м. Київ, 2004), III міжнародній науково-практичній конференції „Полікультуротворча діяльність 2005"(м. Київ, 2005), науково-практичній конференції „Дизайн-освіта 2005: тенденції розвитку та інтеграції в європейський освітній простір" (м. Харків, 2005), IV російському філософському конгресі «Философия и будущее цивилизации», (м. Москва, 2005), науково-практичних конференціях Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ, 2003, 2004), „Дні науки" Київського національного університету культури і мистецтв (м. Київ, 2006).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображені в 16 одноосібних публікаціях: 8 статтях (6 статей опубліковані у фахових виданнях), затверджених ВАК України, а також у 8 тезах.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (269 найменувань, з них 16 – іноземними мовами) та 3 додатків. Загальний обсяг дослідження – 255 сторінок, основна частина – 165, список використаних джерел – 12, додатки 78 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність обраної теми, розкрито її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет, методи дослідження, охарактеризовано джерельну базу, розкрито наукову новизну, практичне й теоретичне значення основних положень, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

В першому розділі – **„Орнамент як предмет наукового дослідження"** – проаналізовано загальнонаукову, історичну, культурологічну, мистецтвознавчу літературу з досліджуваної теми, уточнено основні концептуальні підходи до з'ясування феномена орнаментального мистецтва взагалі та українського писанкарства зокрема, уточнено ключові поняття дослідження, виявлено стан дослідження теми, ті аспекти, що лишилися поза увагою науковців.

У розділі на основі вивчення літератури узагальнено основні теоретико-методологічні підходи до з'ясування природи орнаментального мистецтва, уточнено ключові поняття дослідження.

Досліджуваній темі присвячено загальноестетичні та мистецтвознавчі праці (В.В. Ванслова, М.С. Кагана, М.Р. Селівачова, А.В. Філіппова, М. Сенешаля та Дж. Флека та ін.), в яких предметом аналізу є сутність та специфіка орнаменту як особливого мистецтва, зокрема визначення джерел формування орнаментальних мотивів. Аналізу окремих структурних елементів та їх поєднання, що є основою класифікації орнаменту, присвячені роботи А.М. Гінзбурга, З.Р. Тараяна, А.В. Філіппова, А.В. Чернікова, М.І. Яковлєва та ін. Класифікація елементів орнаменту, символів та знаків, пов'язаних з народними, міфологічними та власне релігійними уявленнями, розглядається у працях Ельхома Махбуті, Мохамеда Джамаль Хаміда Кейтука Анбі, О.С. Найдена, В.П. Самойловича, М.Р. Селівачова, А.Д. Столяра та ін. Розгляд орнаменту в контексті історичного мистецького стилю або художньої тенденції, що передбачає зосередження на змінах орнаментальних форм відповідно до еволюції самого стилю чи художнього напряму зустрічаємо в роботах Д.С. Андріадзе, Ю.Я. Герчука, Е.В. Кільчевської, Н. Лоренца та ін.

Для вирішення завдань даного дослідження особливо цінними є праці А.В. Філіппова, В.А. і А.М. Гінзбурга, З.Р. Тараяна, А.В. Чернікова, М.І. Яковлєва та ін. А.В. Філіппов зосередив свій метод на опрацюванні основного мотиву орнаменту, що ритмічно повторюється та переноситься на сусідню площину, що декорується. Він обґрунтував ключові поняття орнаменту: "темп орнаментального ритму", "рапорт", "напрямок руху". При цьому А.В. Філіппов, наголошуючи на механічності його композиційної побудови, заперечував художню самоцінність орнаменту. В основу концепції А.В. Чернікова, покладено суто геометризоване розуміння орнаменту. Це знайшло продовження в розробках дослідно-експериментальної комп'ютерної фірми „Інте-Ар" створену на архітектурному факультеті КНУБіА, спрямованих на програмну та автоматизовану розробку

декоративних та орнаментальних мотивів і тем в дизайні архітектурного середовища.

За таким, по суті, механістично-математичним розумінням орнаменту криється сприйняття його як рудиментарного мистецтва (П. Флоренський), що не має самостійної цінності в художній культурі (Ю.Я. Герчук, Т.М. Соколова та ін.).

В дисертаційному дослідженні орнамент аналізується у процесі його історичного розвитку, починаючи з прадавніх часів до сьогодення, з характеристикою апріорної ролі етапу первісного формування художньої творчості, що в більшості своїй має орнаментальну сутність. Художня творчість, починаючи з первісного етапу, зберігає залишки орнаментальності, закладеної в період формування орнаменту. Г. Спенсер, Е.Б. Тайлор, Л.Т. Морган дійшли важливого висновку про подібність, а в деяких випадках – про ідентичність міфологічних та фольклорних витоків різних народів. Це підтверджує тотожність людської природи та цілісність первісного мислення. Відповідно до загальноприйнятних класифікаційних мов культури орнамент можна віднести до вторинних мов, тих, що походять від первинних, „натуральних" мов (символічні системи міфів, ритуалів, соціоетичних заборон та інших мистецьких мов). Серед останніх орнамент посідає перше місце завдяки канонізованій структурі зовнішнього відображення внутрішніх символічних змістів, що зберігає свої формоутворюючі закономірності корельовано до постійних змін культурних формацій.

Поняття орнамент (від лат. „ornare" – прикрашати, „ornamentum" – „прикрашання") означає візерунок, що складається з ритмічно повторюваних елементів і є прикрасою для будь-яких речей або архітектурних споруд. Характерною ознакою орнаменту є те, що він неминуче залежить від конкретної форми речі, на яку він наноситься. Це призвело до повного й безкомпромісного сприймання його як вторинного виду мистецтва, до «приниження» його художньої сутності.

Орнамент є тим феноменом художньої культури, що з різними видами мистецтв вступає у полісемантичні зв'язки, виявляючись як універсальна декоративна форма відображення реальностей культури. При цьому його тяжіння до сталості та гармонійності, до естетичності форм та ліній надає глибокої філософічності та підпорядкованості глибинним символічним значенням і змістам. Дисертант поділяє поширене в науці розуміння орнаментального мистецтва як феномена художньої культури, що акумулює загальні уявлення людей, сформовані ще на початковому рівні сприйняття буденності, зафіксовані

„узагальненими визначеннями образів життя (Б.І. Кононенко)", як апріорного по відношенню до інших проявів художньої людської діяльності. В орнаменті знаходять відображення стисліі, до рівня „коду", форми – народні звичаї, традиції, уявлення про світ, його будову, рух і сталість, що дозволяє визначати орнамент як глибоко філософічний вид мистецького самовизначення людини.

У другому розділі – **„Мистецтвотворчі складові орнаменту"** – проаналізовано принципи орнаментального мистецтва, визначено специфіку й роль найважливіших складових орнаменту, серед яких виділено симетрію (асиметрію), ритм (аритмію), колір та найпростіші графічні елементи орнаментальних мотивів, розкрито символічність та знакове навантаження орнаменту. Розділ складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. – **„Структурні одиниці художньо-семантичного орнаментального формоутворення"** – розглянуто основні закономірності структурних одиниць орнаментальних мотивів, їх семантичну роль, інтеграційні властивості, символічність, закладені у основних формах орнаменту.

Змістовність орнаментального мистецтва зумовлена полісемантичністю мотивів, що є семантичними носіями і можуть розглядатися в орнаменті як знаки та символи.

В дослідженні проаналізовано структурні особливості та закони будови орнаментів, можливі варіанти конструювання орнаментальних мотивів, отримані від одного чи кількох елементів. Залучення різних за семантичним навантаженням знаків та символів вимагає досвіду в розумінні їх значень незалежно один від одного та в композиціях, структура яких зберігає семантичні та символічні змісти. Серед структурних елементів орнаментального мистецтва було виділено: колір, ритм (аритмію), симетрію (асиметрію), прості графічні елементи (крапку, лінію, фігуру) та стилістику.

З'ясовано, що орнамент здатен зберігати та передавати традиційну колористику окремих елементів та цілісні орнаментальні композиції. Вони можуть бути запозиченими, можуть мати відношення до народного мистецтва, що підкреслює важливість кольору як структурної одиниці орнаментальних мотивів і засобу збереження ознак етносу. Ритм і симетрія є засобам формоутворення в орнаменті, в яких закони акцентування зорової уваги та закони відтворення емоційного навантаження мотивів мають за першоджерела фізіологічні закономірності.

Кожен стиль містить елементи попереднього стилю, що є фундаментом для нього, з часом він теж перестане існувати, лишаючи по собі не лише зразки мистецтва, а і основу для подальшого розвитку. Тут є дещо від дихотомії в розумінні культури як такого явища, в якому паралельно існують дві культури: одна, що завершується, і нова, що тільки формується, спираючись при цьому на першу тобто тут глибоко криється симетричність. Кожна культура є мовби дволиким Янусом: його обличчя настільки ж зацікавлено звернене до іншої культури, до свого буття в інших світах, наскільки і вглиб. Вглиб себе, в тяжіння до змін та доповнення власного буття – в цьому сенс тієї „амбівалентності", що притаманна кожній цілісній культурі" (В.С. Біблер).

Як зазначає відомий дослідник народного українського орнаментального мистецтва М.Р. Селівачов, орнаментика була найширшою формою мистецької діяльності, важливим інструментом пізнання складних ритмів і циклів природи. Речі, що оточують людину, беруть участь в загальній практиці та комунікації. Вони оточені накопиченими протягом історії культури концепціями, смислами, інтерпретаціями, оцінками і вже, практично, невіддільні від них. Сучасний орнамент як прояв інформативно насиченої людської думки продовжує відігравати важливу роль в накопиченні, формуванні та переданні інформації. Тому тематика дослідження орнаментального мистецтва як носія інформації є актуальною з погляду стилістичних відмінностей, притаманних різним історичним епохам та художньому доробку різних митців.

Дисертант дійшов висновку, що зміни темпів і частот історичних ритмів проявляються в модифікації й трансформації загальних ознак формоутворення відносно нової ритмічності. Це ускладнення координатного й площинного змісту сучасних творів, виявляється в актуалізації теми стилістики художнього твору. Тому дослідження окремих видів мистецтва поза стильовими характеристиками не має ваги. Аналіз стильових ознак та зміни орнаментів з плином часу переконав, що кожен художній напрям чи стиль відтворюється в орнаментальних мотивах. При цьому відбувається адаптація чи підкорення нових змін до сталих формотворчих законів орнаменту.

Підрозділ 2.2. – **„Ритм і симетрія як засоби формоутворення в орнаменті"** – присвячений ритму та симетрії, їх ролі в орнаменті, впливу біологічної ритміки (аритмії) на формування художньої свідомості людини, впливу цих біологічних властивостей на процес художньої творчості. Розглядається питання про підсвідомий потяг до спрощення візуальної інформації, що виявляється.

зокрема, у зверненні до простих форм та абстрагування від реалістичного зображення образів. Це можна вважати причиною орнаментальності первісних мистецьких зразків. Основою орнаменту є ритмічність, що виявляється у повторенні візуального ряду, сприяє кращому усвідомленню та збереженню в мозку людини інформації. Вона є сталою ознакою орнаментальних художніх форм.

Проаналізовано теорію ігрового підходу до орнаментального мистецтва, що поглиблює діалектичність орнаменту як давнього мистецтва, „віджитого" в художній творчості (Ю.Я. Герчук, Т.М. Соколова), а з іншого боку, такого мистецтва, що має незмінний та важливий рівень вживаності (М. Гімбутас, П. Флоренський). Діалектичність орнаменту, що в сучасній системі мистецтв вважається рудиментарним різновидом образотворчого мистецтва, має актуальну й вагому функціональну змістовність, приманну йому ще з часів формування основ художньої творчості людини, вона ускладнюється „орнаментальною" постмодерністською сучасністю.

Ілюзорність образотворчого мистецтва, що виявляється у формуванні нових відображень невичерпної „можливої" та „удаваної" дійсності, втрачає частину своєї сутності, „граючи" за чіткими, ритмізованими законами будови орнаментального мистецтва. Людина відчуває потребу в цих виявах художньої фантазії, у вираженні свого естетичного імпульсу, в грі свого духу, що не розігрує, а лише відіграє певну іманентну роль. Як засоби формоутворення орнаменту, ритм і симетрія стають основними вимірами орнаментальності й орнаменту.

У підрозділі 2.3. – **„Типологія ритмічних закономірностей в мистецтві орнаменту"** – розглядаються форма, будова та закони композиції орнаментів, формальність орнаментального мистецтва, підпорядкування образності орнаменту чіткій структурі.

Дисертантом запропоновано типологізацію ритмічних закономірностей та класифікацію симетричних й асиметричних характеристик, що відіграють головну роль у створенні та визначенні орнаменту і надають орнаменту доцільності та завершеності. Орнамент є пост-творчим моментом, вже пророблених і завершеним. Тому можливий лише один варіант діалогу орнаментального мотиву з суб'єктом творчого процесу – підкорення його ритмічній та симетричній визначеності і, як результат, пошук цієї ритмічності.

Асиметричність характерна всьому буденному, дисгармонійність притаманна навколишній дійсності, вона доповнює баланс симетрії. Людська свідомість

диктує певну тенденцію до схематизації та конкретизації, що також спрощує сприйняття інформації.

Роль ритму в орнаменті не зводиться до повторення кількості рядків строкового орнаменту, а продовжує виявлятися в суцільних ритмічних зв'язках та закономірностях, що пронизують всю орнаментальну структуру. Аритмічність та асиметрія пов'язуються дисертантом з притаманним художньому твору діалектичним синтезом ритму та аритмії, симетрії та асиметрії. За умов швидкоплинного розвитку сучасної культури ритмічність та інші засоби формоутворення (аритмічність, симетрія та асиметрія, символічність, акцентування та ін.) набувають особливої цінності, оскільки мають величезний емоційний вплив на людину. Охоплюючи різні сфери людської діяльності, ритм в багатьох із них закріплюється як цінний конструктивно-організуючий принцип, як якісний показник майстерності та вміння людини створювати красиві форми й конструкції, цікаво й естетично прикрашати та оформляти поверхні, площини чи об'єкти.

Ритм і симетрія є одними з найважливіших формоутворюючих факторів художнього твору, вони упорядковують художній матеріал на рівні оптимальної його організації на мінімальному просторі за законами краси. При цьому ритм, маючи інтегруючі можливості, що проявляються і в функціонуванні, і в розвитку, надає ознаки, притаманні не тільки окремим елементам, а орнаментальному твору в цілому.

В третьому розділі – **„Національні особливості в орнаментальному мистецтві"** – викладаються результати аналізу умов виникнення орнаментального мистецтва, що детермінують національно-регіональні його особливості, зокрема на прикладі орнаментального мистецтва української традиційної писанки. Орнаментальне мистецтво розпису української писанки серед багатих зразків декоративно-прикладного мистецтва розглядається в його органічному поєднанні з орнаментами вишивки, килимарства, настінного розпису. Це дозволяє більш обґрунтовано характеризувати основні мистецькі принципи формування орнаменту та його варіативних моделей (місцевих, регіональних та національних) застосування.

У підрозділі 3.1. – **„Історіографія та джерельна база дослідження орнаменту української писанки"** – проаналізовано літературу, присвячену українським писанкам як феномену орнаментального мистецтва, про зародження традиційного писанкового розпису, орнаментальні мотиви якого мають глибокі символічні зміст, зафіксовані в символах та знаках, що зберігають давню світоглядну культуру слов'ян. Першим дослідженням орнаментального мистецтва

писанок більшість мистецтвознавців вважають каталог колекції народних писанок Лубенського музею Є.Скаржинської „Описаніе коллекции народныхъ писанокъ", опублікований у 1889 році. Каталог опубліковано російською мовою С. Кулжинським, що відповідав за зібрання писанок в цьому музеї. У вступному слові він писав: „Ми бажаємо підготувати ці матеріали для вчених спеціалістів, які, сподіваємось, розроблять це питання на наукових основах, вживаючи свою ерудицію".[1] Того ж року, досліджуючи орнаментальні мотиви, Д.Глинський класифікував писанковий орнамент, поділивши його на геометричний, симетричний, правильний, рослинний і такий, що виник як наслідування візерунків фабричних тканин. Крім того, орнаментальне мистецтво народної писанки досліджували К.Болсуновський, М.Вайкель, А.Вацлавік, Ф.Волков, М.Кордуба, М.Скорик, М.Сумцов, В.Щербаковський та ін.

Серед найновіших досліджень писанки слід назвати роботу „Українська народна писанка" (2005) львівської майстрині писанкарства Віри Манько. Вона висвітлює функціональність писанки, легенди та перекази про походження її орнаментальних мотивів, символічність її як „знакового коду нації".[2] У підготовці книги взяли участь: Марина Верхова, Тарас Городецький, Зоряна Грегорійчук, Марія Янко – об'єднання майстрів писанкарів, які виконали наочні зразки. Слід відзначити також велику роботу сучасних музеїв та приватних колекцій: Державного музею етнографії та художнього промислу Львівського відділення АН України (зібрання народних писанок з більш як тисячі населених пунктів двадцяти областей України), Київського державного музею українського народного декоративно-прикладного мистецтва, Коломийського державного музею народного мистецтва Гуцульщини та інших музеїв України й інших країн.

У підрозділі 3.2. – **„Становлення і формування традиції писанкового орнаментального розпису"** – досліджується писанкарство як яскравий зразок української художньої культури, корені якого сягають часів язичництва. Протягом тривалого історичного часу орнаментика писанок набувала традиційних форм малюнків, пройшовши складний шлях еволюції – від первісних знаків-символів таємничо-магічного змісту до сучасних декоративних зображень. Орнаментика писанок привертає увагу дослідників нерозгаданою символікою зображень, що

---

[1] Описаніе коллекции народныхъ писанокъ // Этнограф. отдъль, Лубенській Музей Е.Н. Скаржинской. Сост. С.К. Кулжинскій. – Вып. 1. – М.: Т-во Скоропечатни А.А. Левенсонъ, Петровка, 1899. – С. 38.

[2] Манько В. Українська народна писанка. – Львів: Свічадо, 2005. – С. 7.

пізніше увійшли до традиційної орнаментики розписів як семантика давнього походження. „Писанкарство склалося ще у прадавній культурі, хоча традиції декорування поверхні яєць притаманні всім, без виключення, культурам людської цивілізації на етапі сформованої міфологічної та релігійної свідомості".[3]

Для визначення власного місця в загальнолюдському культурному просторі, Україна має виявити, в першу чергу, яскраві й своєрідні ознаки своєї культури, все те, що відрізняє її від інших культур. Яскравим зразком своєрідності культури України є писанка як результат художньої творчості та писанкарство як давня і складна сфера художньої діяльності людини. Писанкарство, відтворюючи глибоку символічність первісної культури, продовжує свої традиції в сьогоденні, зберігає інформацію, закладену в орнаментах писанки.

Дисертант наголошує, що писанка є найменш дослідженим явищем, що пояснюється складністю її композиційної структури, багатозначністю символічного та семантичного значень її кольорового вирішення, етимології назв, образністю знаків її орнаментальних мотивів.

У підрозділі 3.3. – **„Основні символи та знаки писанкових орнаментів світоглядної культури давніх слов'ян"** – акцентується на символічному змісті орнаментальних мотивів, його елементів та знаків. При цьому проводиться паралель між „писанковим письмом" та писемністю, що набули реального відображення в феномені „Бродківського письма". Воно має власну абетку, визначення цифр, місяців, днів тижня та ін. Писанка, успадкувавши традиційні форми розпису, звертаючись до прадавніх символів та знаків, що подекуди досі мають ритуальне призначення (відомі приклади писання писанки як оберегу „на любов", „на здоров'я" і т.д.), зберігають „етнографічний код" української культури для подальших поколінь. Так, яскравим прикладом є тлумачення символіки червоного кольору, що за прадавніх часів був основним у колористичному вирішенні писанки. Червоне забарвлення прадавньої писанки мало символічне значення крові, що була першою писанковою фарбою, тобто символом „душі" або „життя"[4].

Символічний зміст орнаментальних мотивів писанки, їх глибоке релігійне та філософське тлумачення, якого дотримуються протягом багатьох тисячоліть народні майстри, виділяє цей вид мистецтва в окрему, двічі „магічну" сферу

---

[3] Ліндсей Дж. Коротка історія культури: В 2-х т.: Пер. с англ. – К.: Мистецтво, 1995. – Т.1. – 240 с.

[4] Гуцуляк О. Про таємничу символіку писанки // Писанка. – 1994. – №3. – С. 12.

художньої творчості людини. Незважаючи на зміну релігійних вірувань, часом і на відмову від релігії взагалі, історія писанки відтворюється щодня у постійних пошуках старих звучань давніх символів та знаків, збереженні колористичного наповнення мотивів. Розуміння орнаменту як абетки образотворчого мистецтва, якому притаманна складна систематизована формоутворююча структура, на основі значущості ритму й симетрії, писанковий розпис є ідеальним зразком для дослідження орнаменту як феномену культури. В писанці символічність та семантичність орнаменту виявляється в знаках, в композиційному розподілі писанкового мотиву, в його обрядовій та ритуальній ролях.

У підрозділі 3.4. – **„Регіональні особливості символічного забарвлення українських писанок"** – аналізуються писанкові орнаментальні мотиви та знаки відповідно до регіонального розподілу, при цьому кожен регіон має в писанковому розписі свій колорит. Так, Наддніпрянщина застосовує чорне, темно-вишневе, червоне, а то й зелене тло з чотиридольним і восьмидольним розмежуванням поля або поділом типу барильця. Орнамент тут переважно рослинний, квіти малюють у розгорнутому вигляді трьома кольорами – червоним, жовтим і білим. На Полтавщині композицію писанки збагачують фігурами людей і тварин. Писанки на Сокальщині мають рослинний орнамент на чорному, інколи – на червоному тлі. Рідкісні писанки з темно-бузковим та зеленим тлом. Часто на темно-коричневе яйце наносять червоний – багатий брунатно-багряний відтінок червоного. Писанкарство Карпатського краю (Гуцульщини, Буковини, Покуття, Лемківщини, Бойківщини) відоме на весь світ своїм мініатюрним рисунком, ніжним золотисто-оранжевим колоритом композиційного вирішення писанок. В орнаментиці космацьких (с. Космач, Косовський район) писанок дуже часто зустрічається поєднання геометричного рисунка, складеного із „зубчиків", прямокутників, ромбів та інших елементів, і традиційних оленів, коників, козликів, баранчиків, курочок, півників, метеликів, корівок. На Івано-Франківщині писанки відрізняються прадавньою символікою орнаментальних мотивів. За характером декоративних рисунків, композиційних прийомів, стилізацією форм живої та неживої природи, довільним ритмом і розповідними жанровими мотивами, умовністю трактування декоративних розписів, колоритом, змістом сюжетних зображень замагорівські писанки не мають аналогів ні в Україні, ні у світі. Лемківська писанка багата на відтінки жовтого та червоного, лимонного, оранжевого, вишневого, кольору гнилої вишні, блідо-червоного, рожевого, малинового відтінку, яскраво-жовтого та яскраво-червоного. Як допоміжні

кольори, притаманні не домінуючим елементам орнаментальних мотивів лемківських писанок, використовують салатовий, зелений, темно-зелений, голубий, синій та небесний.

В Україні можна визначити кожен регіон, за поширеними кольорами, елементами та знаками, мотивами писанкових орнаментів, відповідно до загальної стилістики. Це дозволило систематизувати найпоширені символи й знаки, що використовуються в орнаментальних мотивах української народної писанки.

Для дослідження писанкового орнаменту особливе значення мала практична діяльність дисертанта, що займається писанкарством більше п'ятнадцяти років і брала участь в кількох щорічних міжнародних салонах „Яйце"-2003, -2004, -2005 та -2006 років в м. Турі, Франції.

У ВИСНОВКАХ сформульовано основні результати дисертаційного дослідження:

1. Орнамент (від лат. „ornare" – прикрашати, „ornamentum" – „прикрашання") – є візерунком, що складається з елементів, що ритмічно повторюються, і прикрашає будь-які речі та архітектурні споруди. Характерною ознакою орнаменту є те, що він неминуче пов'язаний з конкретною формою речі, а це спричиняє безкомпромісне сприймання його як вторинний вид мистецтва, зниження його художньої суті. Відкритість орнаменту виявляється в його постійній взаємодії з іншими видами мистецтв, що призводить до часткового нівелювання змістовності орнаментальних мотивів при його тлумаченні. Орнамент постає таким феноменом художньої культури, що дозволяє різним видам мистецтв вступати в ним у полісемантичні зв'язки. Він є універсальною декоративною формою відображення реальності культури, тяжіючи до сталості та гармонійності, естетичності форм та ліній, що надає глибокої філософічності, підпорядкованості глибинним символічним значенням та змістам.

2. Орнамент посідає чільне місце в загальній системі художньої культури, постаючи органічним виявом людської діяльності від початкових етапів розвитку художньої творчості. Він є відкритою системою символів та знаків, що містить інформацію про культури різних народів і цивілізацій. Вивчення орнаменту, його структури та ролі в художній культурі дозволяє повніше розкрити культурну змістовність кожного етносу чи народності.

3. Первісна доба сформувала та відокремила орнаментальне мистецтво в окремий вид творчої діяльності людини і відіграла вирішальну роль на рівні закріплення орнаменту серед інших проявів художньої культури завдяки складності семантичних та символічних рівнів його розуміння. Це пов'язано із специфікою людської свідомості, що на етапі формування орнаменту характеризувалась не образним трактуванням дійсності, а символічно-знаковим.

4. Виявлення основних мистецьких принципів формування орнаменту та варіативних (місцевих, регіональних та національних) зразків їх застосування дозволяє типологізувати засоби формоутворення, чітко визначити основні поняття, функції та роль орнаменту в декоративно-прикладному та образотворчому мистецтві в цілому, а отже, визнати орнамент самодостатнім різновидом образотворчого мистецтва, що має свою категоріальну систему („рапорт", „мотив", „орнаментальний темп", „напрямок руху симетрії", „рух симетрії" тощо) і підпорядковується загальній образотворчій системі, на основі її структурних елементів (фактури, кольору, знаку, лінії, тону, контрасту, площинності, образу та об'єму).

5. Змістовне наповнення орнаменту грунтується на притаманній йому системності, тобто на певній організації структурних елементів, на основних формоутворюючих засобах – ритмі та симетрії. Орнамент вражає постійним, „канонічним" формоутворенням, що досягається цими засобами та їх проявами: аритмією та асиметрією.

6. Писанковий орнаментальний розпис є зразком самодостатності орнаментальних мотивів як складних художніх декоративно-композиційних рішень, незалежно від інших мистецтв. Зміст певних символічних зображень в писанкових орнаментах втрачається внаслідок заміни їх елементами декоративного розпису, позбавленими будь-якого магічного значення. Однак традиційно упереджене ставлення до нововведень подекуди на Україні й досі дозволяє зберігати в писанкарстві елементи орнаменту тисячолітньої давності, в яких криється семантика прадавніх символів та знаків магії, прадавньої медицини та релігійних вірувань минулих епох.

Існує глибокий символічний зміст орнаментальних елементів та мотивів писанок, своєрідних для кожного регіону України. Їм приманні регіональні особливості, що виявляються: в загальній колористиці писанки; у вирішенні окремих елементів; в кольоровій чи графічній насиченості фону малюнка. Синкретичність писанки полягає в синтезі магічних, язичницьких та християнських

символів та знаків, її орнаментальних мотивів, в залученні писанки до магічних та ритуальних дійств, язичницьких і християнських. Комплексний аналіз досліджуваних джерел орнаменту традиційної писанки дозволив розкрити сутність, роль і специфіку орнаменту в українській художній культурі, багатій на орнаментальність.

7. Здійснене дослідження дозволило розкрити орнамент в його змістовних культурних зв'язках із світом.

Список опублікованих праць:

1. Лоліна Н.А. Символічно-орнаментальні тенденції сучасної художньої творчості. – Зб. наук. пр. – Харків: ХАІ, 2005. – с. 64-71.

2. Лоліна Н.А. Естетичний аналіз питання зв'язку орнаменту з народним мистецтвом на терені сучасної України. – Зб. наук. пр. – Науково-дослідний ін-т українознавства. – К.: „Фоліант", 2005. – Т.V. – с. 259-264.

3. Лоліна Н.А. Основні структурні елементи орнаментального мистецтва. Вісник ХДАДіМ №2, 2005. – Харків: ХДАДМ.– с. 94-101;

4. Лолина Н.А. Специфика художественного восприятия современным человеком, или современное искусство глазами первобытного человека // IV Рос. филос. конгресс «Философия и будущее цивилизации». – М.: «Современные тетради», 2005. – Т. IV. – с. 195.

5. Лоліна Н.А. Історичний ритм як феномен історичного часу, його прояв в образотворчому мистецтві. „Актуальні проблеми", №13 – Київ: ДАКККіМ, 2004. – с. 24-30;

6. Лоліна Н.А. Ідея різних інформаційних каналів в розумінні мистецтва орнаменту: естетичний аспект. Вісник ХДАДіМ №8, 2004. – Харків: ХДАДМ.– с. 56-66;

7. Лоліна Н.А. Аналіз зв'язку сучасної архітектури та орнаментального мистецтва: культурологічний аспект. Вісник ХДАДіМ №7, 2004. –Харків: ХДАДМ. – с. 33-42.

8. Лоліна Н.А. Питання зародження орнаментального мистецтва в системі образотворчого мистецтва за часів первісної доби. Вісник ХДАДіМ №2. 2004. – Харків: ХДАДМ. – с. 29-37.

9. Лоліна Н.А. Философско-эстетический анализ роли симметрии как проявления гармонии в процессе художественной деятельности.// Проблеми

гармонії, симетрії і золотого перетину в природі, науки та мистецтва. – Зб. наук. пр. – Вінниця: ВДАУ, 2003. – с. 154-159.

10. Лоліна Н.А. Орнаментальне мистецтво в сучасній художній культурі // Тези доповідей 65-ї наук.-практ. конф. у 4 частинах. //частина 1. – Київ: КНУБіА, 2004. – с.32-33.

11. Лоліна Н.А. Специфіка існування та використання сучасного орнаментального мистецтва// Тези 5 міжн. наук.-практ. конф. „Людина, культура, техніка в новому тисячолітті". – Харків: ХАІ, 2004. – с. 30-31.

12. Лоліна Н.А. Орнамент – шлях усвідомлення та організації простору// Тези 6 наук. електр. конф. „Теорія і практика матеріально-художньої культури".– Харків: ХДАДМ, 2004. – с. 30-34.

13. Лоліна Н.А. Організація простору інтер'єру шляхом використання законів ритму.// Тези 7 наук. електр. конф. „Молода мистецька наука України".– Харків: ХДАДМ, 2004. – с. 17-19.

14. Лоліна Н.А. Ритм часу та його роль в художній творчості людини// Матеріали міжн. наук. конф. „Міфологічний простір і час у сучасній культурі" в 3 частинах// Частина 2. – Київ, 2003. – с. 19-20.

15. Лоліна Н.А. Актуальність вивчення питання виникнення орнаментального мистецтва// Тези 4 наук. електр. конф. „Теорія і практика матеріально-художньої культури". – Харків: ХДАДМ, 2003. – с. 34-35.

16. Лоліна Н.А. Орнамент епохи неоліту.// Тези 4 наук. Електр. Конф. „Молода мистецька наука України". – Харків: ХДАДМ, 2003. – с. 78-80.

АНОТАЦІЯ

Лоліна Н.А. Орнаментальне мистецтво як феномен художньої культури. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня мистецтвознавця за спеціальністю 17.00.01 - Теорія і історія культури (мистецтвознавство).- КНУКіМ, Київ, 2006.

Дослідження присвячено орнаментальному мистецтву як феномену художньої культури. Дисертаційна робота є культурологічним аналізом орнаменту в мистецькому контексті. Орнаментальне мистецтво як феномен художньої культури містить загальні уявлення людей, сприйняття буденності і визначається як таке, що є апріорним по відношенню до інших проявів художньої діяльності. В орнаменті відтворюються стислі до рівня „коду" форми – народні звичаї,

традиції, уявлення про світ, його будову, його рух та сталість. Це дозволяє визначати орнамент як глибоко філософський вид мистецької творчості.

Національні особливості орнаментального мистецтва розглянуто на прикладі української писанки, регіональні особливості якої виявляються в символічному забарвленні орнаментальних мотивів. Писанка є яскравим зразком збереження структури та форми орнаментальних мотивів за допомогою сформованих ритмічних та симетричних будов. Вона виявляє семантико-символічні ознаки світогляду прадавніх слов'ян. Орнамент посідає чільне місце в загальній системі художньої культури, постаючи органічним проявом людської діяльності.

Ключові слова: орнаментальне мистецтво, художня культура, структурні елементи, регіональні особливості, символ і знак, писанка.

АННОТАЦИЯ

Лолина Н.А. Орнаментальное искусство как феномен художественной культуры. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01-Теория и история культуры: искусствоведение. – КНУКИ, Киев, 2006.

Диссертационное исследование посвящено вопросу орнаментальному искусству как феномену художественной культуры, культурологическому осмыслению орнамента в контексте художественной культуры. Специфика орнаментального искусства состоит в том, что оно как результат творческой деятельности систематизирует духовный опыт, поток мысли и образов художника согласно четкой изобразительной структуре. В орнаментальном искусстве форма и образ подлежат переосмыслению и перевоплощению в соответствии со стилем художника, с определенной художественной направленностью при постоянном «каноничном» формообразовании. Ярким образцом устоявшихся структур и форм орнаментальных мотивов украинская традиционная писанка. Благодаря сформированным ритмическим и симметрическим построениям, она сохраняет семантико-символические проявления мировоззрения древних славян. Орнамент в системе художественной культуры является проявлением человеческой деятельности. В диссертационной работе рассматривается ритм как характеристика феномена исторического времени, его проявление в орнаментальном искусстве, а также в процессе художественного творчества.

Орнамент рассматривается как средство коммуникации, как источник информации, как носитель художественного смысла со сложной полисемантической коммуникативно-информационной системой. Автор рассматривает орнамент в связи со всеобщей тенденцией современной культуры к орнаментальности, выражающейся в современном искусстве путем взаимодействия традиционных форм с инновационными тенденциями. Это обуславливает его эклектичность и декоративность, сложность истолкования его смыслов, актуализирует его категориальную систему.

Орнамент мало исследован, а его специфика позволяет исследовать его как феномен художественной культуры. Основные положения, выводы и рекомендации диссертации основаны на анализе культурных явлений и общекультурных процессов, непосредственно или частично касающихся исследуемой темы, что позволило выделить проблему орнамента как важнейшую в контексте культурологической теории.

Ключевые слова: орнаментальное искусство, художественная культура, структурные элементы, региональные особенности, символ и знак, писанка.

ANNOTATION

Lolina N.A. The Ornamental Art as the phenomena of the Artistic culture. – The manuscript.

Thesis on competing a scientific degree of the candidate in Arts sciences by speciality 17.00.01 – Theory and history of Culture. – Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2006.

There is the question that's makes out the ornament as the phenomena of Artistic culture and the developing of their main characteristics and the places in the ornamental Art, Fine Arts and creative process. The author looked through the topic of the present human perception of environment and the ornamental approach as a way to the present solution of the cultural questions in design and execution of environment (on example of cities surrounding). Have done the analysis of the problematic question of the ornamental Arts foundation by the primitive times, and general analysis of Fine Arts genesis and foundation. For a public consideration is proposed the question that's made out the analysis of ornamentation Arts question that is considered as means of the communication and a source of information. Ornament is considered in its turn as a complicated multi-semantically found out

system with originally deep and composed hardly artistic sense. There're main components of constructed scheme of ornaments, and also characteristics of its art is looked though in the proposed thesis. There is the part of proposing thesis about the well-known and deeply traditional Ukrainian art – pysanki, that's the really famous because of its ornamental decoration. An ornament of pysanki consists of ancient symbols and sights that's coded ancient world-believing of ancient Slavic folk. The studying an ornament of pysanki is undivided part of the learning Ukrainian Art culture. The question is touched by author is coming out as a really actual because of deep interest to the problematic topic of information showed out by sociality.

Key words: ornamental art, Artistic culture, shaping facilities, regional characteristics, symbol and sign, pysanky.